

PAPER DETAILS

TITLE: Mustafa Islamoglu'nun Hayat Kitabı Kur'an Adli Eserinde Rasyonel Yorum

AUTHORS: Erdogan BAS

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153766>

Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* Adlı Eserinde Rasyonel Yorum

Erdoğan BAŞ*

Mustafa İslamoğlu's Rational Interpretations in the "Hayat Kitabı Kur'an"

In this paper some of the most commonly encountered rational approaches in Mustafa İslamoğlu's *Hayat Kitabı Kur'an* (Gerekçeli Meal-Tefsir) are analyzed and examined thoroughly in order to identify their position in Commentary tradition. On the other hand, in order not to overflow the paper only the names of the essential approaches are given. To be more concise, topics such as whether the help given to the muslims during the Badr war was only in the form of morale or not, the nature of Jinns and demons, the event of night journey (Isra), Prophet Jesus' (pbuh) miracle of talking in the cradle, heading towards to the scientific commentary, and the eternatiy of the Hell and torment are considered thoroughly and rest of the topics are only pointed. According to his so called rational understanding the author degraded angel's help to the muslims during the Badr war only to the form of morale improvement, he has huminized the Jinns and demons, moreover he claimed that Jesus (pbuh) did not talk in craddle but in his youth, he asserted that night journey was only a spiritual ascend, he said that the torment of hell is not eternal and he interpreted the âyât according to the modern science. The author based his rational interpretation on Muhammad Rashid Rida and Muhammad Asad's ideas and sometimes he gives his own point of view. Even though *Hayat Kitabı Kur'an* resembles Muhammad Asad's "The Message of the Qud'an" in most ways (except some miracles of the prophets), in terms of rationality it surpasses "The Message of the Qur'an".

Key Words: Rational, Angel, Jin, Deamon, Jesus, Isra, Scientific, Torment, Hell.

Anahtar Kelimeler: Rasyonel, melek, cin, şeytan, İsa, İsra, bilimsel, azab, Cehennem.

İktibas / Citation: Erdoğan Baş, "Mustafa İslamoğlu'nun Hayat Kitabı Kur'an Adlı Eserinde Rasyonel Yorum", *Usûl*, 10 (2008/2), 77 - 106.

GİRİŞ

Mustafa İslamoğlu tarafından kaleme alınan "*Hayat Kitabı Kur'an* (Gerekçeli Meal-Tefsir)" adlı eser, iki cilt halinde yayınlanmış¹ olup XXII+1361

* Dr, Marmara Ü. İlahiyat Fak. öğretim görevlisi.

¹ İstanbul, 1. Baskı: Haziran 2008, Düşün Yayıncılık. Bu çalışmada, zikredilen baskı esas alınmıştır.

sayfadan oluşmaktadır. Müellif, süren bu çalışma, 6000 cilt İslamoğlu, meal-tefsire başlan yer aldığına dair bir cetvel ver Giriş" ve "Mealde Takip Edil ortaya koymakta, sûrelerin m da özet bilgi vermekte, meal nihayete erdirmektedir. Hayat alt ve kenara çeviri, en alta tefsirî notlar alta sığmadığınd tır. Söz konusu eser, şekil "Kur'an Mesajı"nı andırmakta

RASYONELLEŞTİRME Ç

Gerekçeli Meal-Tefsir'de r beşikte iken konuşmasında maymuna çevrilmesinden, H konulardan hatta isrâ ve mir rında iddialı bir şekilde aklile maktadır. Esasında müellif, Â lığı ile tanınan Hindistan'lı S eleştirip reddetmiş, yine Nis uydurma veya uyarlama" (m vurgulamıştır.⁵ Bu ifadelere görülür.

² *Hayat Kitabı Kur'an*, I, XII, XIX,

³ İlerleyen sayfalarda çeviri ve y değinilecektir.

⁴ Âyetin meali: "Meryem dedi ki: güm olur!? Allah, böylece dilediği ce 'ol' der, o da hemen oluverir." ifadelerle eleştiriyor: "Seyyit Ah kesin malumu olduğu üzere' şel sorusunu ve hemen ardından ge saymak anlamına gelir." (*Hayat* I, 147, dipnot 5.

İşte bu makalede, müellifinin aklileştirme çabalarından bazıları; meleklerin Bedir gazvesinde müminlere yardımını, amelleri yazan meleklerin mahiyeti, cinlerin tanımı, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, Cehennem azabının ebediliği, İsrâ hadisesi ve bilimsel konuların ele alınışı, tahlil ve tenkide tabi tutulacaktır.

I. MELEKLERİN BEDİR GAZVESİNDE MÜMİNLERE YARDIMININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

"O vakit siz Rabbinizden yardım istemiştiniz de o size 'şüphesiz Ben, işte ardı ardına **bin melek** size yardım ediyorum' diye karşılık vermişti"⁶ âyeti ile "O vakit müminlere şöyle diyordun: İndirilmekte olan **üç bin melek**le Rabbinizin size yardım etmesi kifayet etmez mi? Evet, siz sabır gösterir ve takvâ üzere hareket ederseniz, onlar da (müşrikler de) hemen şu anda üzerinize geliverirlerse, Rabbiniz size nişanlı nişanlı **beş bin melek**le yardım eder"⁷ mealindeki âyetlerde Yüce Allah'ın meleklerle Bedir savaşında müminlere yardım ettiği haber verilmektedir.

Müellife göre bu ilahî yardım, yalnız "*müminlerin kalbini takviye*" şeklinde gerçekleşmiştir. "Nebi bunu savaş öncesi orduyu yüreklendirmek için söylemiş olmalıdır. Burada 3000, bir sonrakinde 5000, Bedir'le ilgili Enfâl 9'da 1000...Bu değişken rakamlar ilahî yardımın ödenen bedelle orantılı olduğunu, dolayısıyla insanın gayretine bağlı olduğunu ifade eder."⁸ Diğer bir ifadeyle "Allah yardımını, koyduğu yasaları gözetererek yapar. Müminlerin yüreklerini takviye, bunun ifadesidir. Akleden kalbe yapılan bu büyük yardımı -haşa- bir blöf gibi gören anlayış, insanın gücünü kas kuvvetine indirgeyen mekanik bir anlayıştır."⁹ Daha açık ifadesiyle "meleklerin yardımı, meleklerin göğüs göğüse çatışmaya katıldığı şeklinde anlaşılamaz. Bunu söyleyen tek bir âyet yoktur. Söz konusu yardım bu sûrenin 10, 11 ve 44. âyetleri;¹⁰ ayrıca Yâsîn sûresindeki '...kavminin üzerine gökten bir ordu

indirmedik, zaten biz asla da... da anlaşılmalıdır."¹¹ Yâsîn sûresi sonu, bu konudaki ilahî sünnetle meleklerle yardımını, bu ilahî sünnet âyetlerde ilahî yardımın 'iç f... sükunetin çepeçevre kuşatma... vermek, kafirlerin yüreklerini... beyan edilmiştir" denilmektedir.

Görüldüğü gibi bu ifadele... rin göğüs göğüse çatışmaya k... tek bir âyet yoktur." ifadesiyle... müminlere fiilî olarak yardım... sürülürken söz konusu âyet... bulunulmadığı gibi,¹³ ne kon... de iddiaya mesnet teşkil eden... yetlere yer verilmiştir. Dolay... sergilenmiş; tefsir ilmi ve usûl...

Tefsir ilmi ve usûlî açısm... ve sağlam nakiller ile müfess... mektedir. Çünkü böyle bir us... mümkün olmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce... rünmeyen ordular indirerek,

kim'dir." "O zaman size tarafınd... dan üzerinize bir su indiriyordu... ğını sizden gidersin, kalplerinize... dursun." "O vakit onlarla karşıla... gözündeki azaltıyordu. Çünkü Alla... nunda Allah'a döndürülecektir."

¹¹ I, 310. dipnot 6.

¹² Hayat Kitabı Kur'an, II, 876.

¹³ Benzer yorumlar Muhammed Mesajı, I, 114 dipnot 93, 323 dipnot 3, 324 dipnot 3.

¹⁴ Tevbe, 9/26. Bu âyetin yorumu... âyetlere düşülen dip notalara yö... min moral gücü olarak tevil edil...

⁶ (Enfâl, 8/9): اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنِّي مُبْعِدُكُمْ بِالْأَفْرِ مِنَ الْمَلَكَةِ مُرَدِّفِينَ

⁷ (Âl-i İmrân, 3/124-125): اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُبْعِدَ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ اَلْفٍ مِنَ الْمَلَكَةِ مُنْزَلِينَ تَقَالُ اِنْ تَضْبِرُوْا وَتَتَّقُوا وَتَاْتُوْكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُبْعِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اَلْفٍ مِنَ الْمَلَكَةِ مُسَوِّمِينَ

⁸ I, 129, dipnot 3.

⁹ Hayat Kitabı Kur'an, I, 309, dipnot 2.

¹⁰ Enfâl, 8/10-11, 44. Âyetlerin mealleri: "Bunu Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz itmi'nan bulsun diye yapmıştı. Yardım yalnız Allah'tandır, O Aziz ve Ha-

rünmeyen ordular göndererek",¹⁵ Hz. Peygamber'e "hicret esnasında görünmeyen ordularla destek vererek"¹⁶ yardım ettiği haber verilmektedir. Bu âyetlerde açıkça Allah (c.c.), melek ordularıyla (cünûd) Peygamberini ve müminleri desteklediğini bildirmektedir. Yâsîn sûresi 28. âyetten, "geçmiş toplumları helak etmek üzere Allah'ın gökten ordu göndermediği" şeklinde kat'i bir sonuç çıkarılamaz.¹⁷ Zira başka âyetlerde (Bedr'e ilave olarak) en azından Lût kavmini helak etmek üzere melekler/rusûl gönderilmiştir. Hatta burada daha ileri derecede bir durum söz konusudur. Bedir'de melekler müminlere destek vermek/yardım etmek üzere gönderilirken, Lût kavmi örneğinde bizzat yoldan çıkmış bu toplumu helak etmek üzere vazifelendirilmişlerdir. Düz mantıkla "Helak etmek üzere indirilmişse destek vermek üzere neden indirilmesin?" denebilir. Kaldı ki müfessir İbn Kesîr (ö. 774/1372), müfessirlerin, Yâsîn sûresinde¹⁸ Ashâb-ı Karyenin helâkine sebep olan sayhanın/şiddetli sesin Cebrail (a.s.)'ın sayhası olduğunu söylediklerini nakleder.¹⁹

Bu konuyla ilgili bazı âyetlerde açıkça Lût kavmini helak etmek üzere Allah tarafından meleklerin görevlendirildiği ve o yoldan çıkmış toplumun, onların vasıtasıyla helak edildiği bildirilmektedir. Olay Hûd sûresinde mealen şöyle anlatılmaktadır: "Şanım hakkı için İbrahim'e de elçilerimiz (rusûl) müjde ile geldiler, 'selam sana' dediler, o da 'selam' dedi. Hemen gidip kızartılmış dana eti getirdi. Baktı ki ona ellerini uzatmıyorlar, içinde bir gariplik hissetti ve biraz korktu. Elçiler, 'korkma, biz Lût kavmine gönderildik' dediler... Ne zaman ki elçilerimiz Lût'a vardılar, Lût onların

¹⁵ Ahzâb, 33/9. Bu âyete düşülen dipnotta "Görünmeyen bir el müminlerin yüreğine cesaret ve metanet, düşmanların yüreğine korku ve kasvet salıyordu" deniyor (II, 828). Bununla meleklerin indirilip fiilen yardım etmediği anlatılmış oluyor.

¹⁶ Tevbe, 9/40. M. İslamoğlu'nun eserinde "Hz. Peygamber'in görünmeyen ordularla desteklendiği" ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

¹⁷ Kaldı ki âyetin son kısmında yer alan "Biz indirmiş değildik" (وَمَا كُنَّا مُزْلِينَ) ifadesini, "kâne" nakıs fiilinin Arap dilindeki kullanılışını göz önünde tutarak Elmalılı Hamdi Efendi'nin isabetle çevirdiği gibi anlamamız mümkündür: "İndirecek de değildik". "Kane"nin kullanılışı ile ilgili bu ifade, örneğin "Biz yaratmaktan gâfil değiliz" (وَمَا كُنَّا عَنْ الْخَلْقِ غَافِلِينَ) (Mü'minûn, 23/17) ifadesiyle mukayese edildiğinde daha iyi anlaşılır. O mana, o zaman "Biz daha önce de asla indirmiş değildik" değil de "İndirecek de değildik" şeklinde olur. Geniş bilgi için bk. Rağıb, "kvn" md., s. 668, 669.

¹⁸ Yâsîn, 36/29.

¹⁹ Tefsîr, III, 576. Benzer görüşler için bk. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 187; Suyutî, *Tefsîr*, s. 126.

yüzünden fenalaştı, eli ayağı dedi... Elçiler 'ey Lût dediler. sana asla ulaşamazlar; sen henüz hariç içinizden hiç kimse geri da gelecek. Bilesin ki onlara v yakın değil mi?"²⁰ Zâriyât s gönderilmenize sebep olan ş bir kavme gönderildik, üze yağdırmak için' dediler"²¹ All üzere elçiler gönderildiği Hicr

Söz konusu eserde, Lût ka gönderildiğini haber veren b 28. âyetteki gibi) helaki gerçe diği iddiasına (nedense?) hiç işaret edildiği gibi Lût kav melekler gerçekleştirmiş.

Konuyla ilgili hadis ve riva meleklerin Bedir savaşına işti görülür. Hz. Peygamber, Cebr vermiştir.²³ Sahabîlerden Ebû meleklerin Bedir'de savaştıkl Nitekim Huveytîb "Ben Bedir re şahit olmuş ve melekleri g dıkları müşrikleri öldürüyor gamber mutlaka Allah tara Davûd el-Mâzinî ise "Bedir öldüreyim diye takip ettim, ya dan kellesinin yere düştüğünü (melek) öldürüyor." buyurmu

²⁰ Hûd, 11/69-70, 77, 81.

²¹ Zâriyât, 51/31-34.

²² Hicr, 15/57-75.

²³ Buhârî, *Sahîh*, Meğâzî 11.

²⁴ Hakim, *Müstedrek*, III, 562/6084.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 43.

Bedir Gazvesine Katılımı" (bâbu şuhûdî'l-melâiketi bedren) adıyla bir bab açmıştır.²⁶ Yine Buhari'nin nakline göre Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e gelip "Siz aranızda Bedir savaşına katılanlara nasıl muamele edersiniz?" diye sormuş, Peygamber (s.a.v.) de "Onları Müslümanların en faziletlielerinden sayarız." buyurmuş, Cebrail de "Biz de Bedir'e katılan melekleri en faziletli meleklerden sayarız." demiştir.²⁷

Meleklerin Bedir muharebesine iştirak edip fiilen müminlere destek verdikleri, bizzat savaştıkları müfessirlerce ciddi bir ihtilaf mevzuu yapılmamış; Kur'an-ı Kerim'deki hemen her âyet hakkında olduğu gibi bu âyetler hakkında da -az da olsa- bazı farklı yorumlarda bulunulmuş olmakla birlikte²⁸ genel olarak bütün müfessirler âyet, hadis ve rivâyetlerle nakledilen bu olayı, İslamoğlu'nun mealindeki gibi "moral gücü"ne indirgeyerek tefsir etmemişlerdir.²⁹ İlginçtir ki, akla büyük önem veren Mutezilî görüşe sahip müfessir Zemahşerî (ö.538/1143) bile geleneksel görüşü reddetmemiş; meleklerin Bedir'de savaşıp savaşmadığı konusunda iki farklı görüş olduğunu belirtmekle yetinmiş, ancak bu görüşler arasından tercihte bulunmamıştır.³⁰ Beğavî (ö. 516/1122), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö. 1332/1914), Said Havva (ö. 1409/1989) ve Zuhaylî gibi müfessirler meleklerle

rin Bedir'de fiilen savaşarak n Elmalılı Muhammed Hamdi genel kanaatini "Bütün ehl-i dir'de melaike nazil olmuş ve miştir.³²

Meleklerin Bedir'de mümin geyen anlayışın kökü, tespit Hint asıllı Mevlana Muhammed *Qur'an: Translation with Comments* 1874'de Pencap bölgesinde doğan ülkesinde batı tarzı eğitim alan Han ile modernizmi ve ras Han'dan büyük ölçüde etkilenen Kâdiyânîliğin Lahor kolunun çok adı geçen şahısların tefsiri "Kur'an'da meleklerin Bedir'de hiç bir âyet yoktur, meleklerin moral gücü anlamına gelmez" koymuştur.³⁴ Bu yorum, görebirebir paralellik arz etmektedir.

Hemen hemen aynı devre de (ö. 1354/1935) daha çok hadis vesinde telif ettiği *Tefsîru'l-Kur'an* şeklinde dile getirmiş; meleklerin manası taşıdığını, onların görülmemesi, Allah tarafından zaferanların fiilen savaşa iştirak etme-

²⁶ Buhârî, Meğâzî 11.

²⁷ Buhârî, Meğâzî 11.

²⁸ Örneğin Fahreddin er-Râzî, Bedir'de meleklerin indirildiğini ve savaşa iştirak ettiğini bütün delilleriyle uzun uzadıya ortaya koyduktan sonra "onların boyunlarının üzerine vurun" hitabının meleklerle yönelik bir emir olduğunu beyan etmiş, ardından "denildi ki" ifadesiyle bu emrin müminlere yönelik olma ihtimalinin de bulunabileceğini belirtmiş, sahih olan görüşün de bu olduğunu ifade ederek meleklerin muharebe ve mukatele için indirilmediğini söyleyebilmiştir. Razi'nin söz konusu âyetlerle ilgili genel yorumlarına bakılırsa, onun bu sözlerinin, "meleklerin indirilmediği" veya "indirilişinin moral gücü" anlamına geldiği şeklinde bir sonuca ulaşamayacağı görülür. Geniş bilgi için bk. *Mefâtiḥ*, XV, 135 vd. Yine, İmam Mâtürîdî (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 405, 406), Ebussuud Efendi (*İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 81; IV, 8) ve Mahmud Hicâzî'nin de (*et-Tefsîru'l-vâdîh*, IV, 100; IX, 64, 65) meleklerin yardımını "müminlere fiili destek ve harbe iştirak" olarak yorumlamadığı anlaşılmaktadır.

²⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 16-39. Taberî, bazı aykırı yorumları ile de karışımıza çıkan meşhur tabiiin müfessirlerinden Mücahid'in bile "Melekler sadece Bedir günü savaşmışlardır" dediğini nakleder (VI, 28). Taberî'nin kendi yorumu da hiç şüphesiz meleklerin Bedir savaşında fiilen savaştığı ve müşrikleri öldürdüğü şeklindedir.

³⁰ *el-Keşşâf*, II, 145, 146.

³¹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, I, 347, VIII, 16-21; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 870; IV, 2131, 2133; Zuhaylî, *et-Tefsîr*, II, 1171.

³² Hayatı ve görüşleri hakkında genel bilgi için bk. *el-Keşşâf*, XXX, 500-502.

³⁴ Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim*, I, 1171.

³⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menar*, IV, 1171.

Muhammed Esed (ö. 1992), *Kur'an Mesajı* adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinde meleklerin yardımını aynen Mevlana Muhammed Ali ve Reşid Rıza çizgisinde yorumlamış, referans olarak da Resid Rıza'nın tefsirini zikretmiştir. Esed, meleklerin yardımını şu ifadelerle yorumlamıştır: "...Allah'ın inananlara binlerle meleklerle yardımda bulunmasının Hz. Peygamber tarafından vurgulanması, mecazî olarak, inananların kalplerinin Allah'tan gelen güçler aracılığıyla takviye edilmesi anlamına gelir...Sûrenin (Enfâl) 10. âyeti açıkça göstermektedir ki, meleklerin yardımı sadece manevi mahiyettedir, psikolojik plandadır. Kur'an'da hiçbir yerde meleklerin maddi anlamda bilfiil savaşa katıldıklarına delalet eden herhangi bir delil yoktur..Çağdaş müfessirlerden Reşid Rıza da bu savaşta ya da Hz. Peygamber'in diğer savaşlarında meleklerin fiilen kavgaya katıldıkları yolundaki *menkıbevi* görüşü ısrarla reddeder."³⁶

Görüldüğü üzere Mevlana Muhammed Ali, Reşid Rıza ve Muhammed Esed meleklerin yardımı konusunu tıpatıp aynı tarzda yorumlamış, söz konusu yardımı aklileştirerek "moral gücü" ile sınırlandırmışlardır.³⁷ İlginçtir ki, aynı fikri hiç değiştirmeden eserine alan müellif, Esed'e veya Reşid Rıza'ya dayanan bu nakle referans gösterme ihtiyacı bile hissetmemiştir.

Bu konuya gerek *İslam Peygamberi* kitabında³⁸ gerekse Aziz Kur'an'da³⁹ yer veren merhum Muhammed Hamidullah, Bedir harbinden itibaren girilen birçok savaşta Müslümanların yanı başında birçok meleğin de savaşa katıldığını, hatta Al-i İmran 124. âyette geçen "nişanlanmış" anlamına gelen "müsevvin" (مُسَوِّمِينَ) kelimesinin izahında meleklerin bizzat darbe indirdiklerini ifade etmiştir.

Yine konunun uzmanı ilahiyatçı akademisyenler tarafından yazılan *Kur'an Yolu* tefsirinde "Bedir Savaşı'nda müminlerin meleklerle desteklenmesi konusuna Enfâl sûresinin 9 ve 12. âyetlerinde de açıkça değinilmiş

³⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 114 dn. 93, 323 dn. 14.

³⁷ Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı* adlı eserini telif ederken, Mevlana Muhammed Ali'nin *The Holy Qur'an: Translation with Commentary* adlı eserinden büyük oranda intihallerde bulunduğu yolundaki ciddi iddia hakkında bk. Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, s. 105-138.

³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 225.

³⁹ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s. 213 dn. 3.

ve bazı sahabiler meleklerin b... düklerini ifade etmişlerdir.⁴⁰ M... savaşa katılmaları da mucize... olduğu için, meleklerin gelm... mek doğru değildir."⁴¹ denm... yansıtmaktadır.

Amelleri yazan meleklerin

Söz konusu eserde insanın... bulunduğu beyan eden ây... mekte; söz konusu âyetler... âyetlerden, insanın üzerinde... mümkün olmamaktadır. Kâf... "(Zıt kutuplarda) konuşlanm... karşıya geldiği zaman, insand... kendi içinde bile onu gözetle... ilgili âyetler meallendirilirken... düşülmüş; herhangi bir meal... labilecek âyetler rasyonelleştir

Nitekim bu çeviri içinde... şunlar söylenmiştir: "Yani bi... Bizim 'konuşlanmış' karşılığı... yönlendiren 'köklü saiklere'... anlamına sahiptir...sağ iyiliğ... sanda meleke haline gelen iyi... kün olduğu gibi, insandaki ak... da yorumlanabilir. Bu ibareyi

⁴⁰ Müslim, Cihad 58.

⁴¹ Hayrettin Karaman ve dğr., I, 66.

⁴² (Kâf, 50/17-18): لَا إِلَهَ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

⁴³ Örneğin Süleyman Ateş bu âyet... iki alıcı (melek, onun sözlerini ve... nında kendisini gözetleyen, dedik... Kerim ve Yüce Meali)

olarak anlamış ve bunu da içgüdüsel arzu ve dürtüler-sezgisel ve düşünsel akıl zıtlarıyla açıklamıştır.⁴⁴

Bu konuyla ilgili İnfitâr sûresinde geçen âyetlerde de konu daha açık ve net biçimde ele alınmış ve aklileştirme temellendirilmiştir. Söz konusu âyetler şöyle tercüme edilmiştir: “Üstelik üzerinizde gözetleyip hafızaya kaydediciler olduğu halde; onlar kaliteli kaydediciler, ne yaparsanız onu fark edip (kaydeden).”⁴⁵ Bu mealde geçen “kaydediciler” kelimesine düşülen dipnotta “vicdan, hafıza, bilinç ve bilinç altı gibi insanı insan kılan melekeler/melekler, âyetle adı geçen hâfızîn’a dahildirler.” deniyor.⁴⁶

Akıcı bir dil, doğru ve anlaşılabilir bir çeviri niteliğinden de uzak olan bu ifadelerde insanın üzerinde bulunup yapıp ettiklerini kaydeden melekler “vicdan, bilinç, meleke” gibi aslında mahiyeti çok da iyi bilinmeyen hususlarla izah edilmeye çalışılmış; bu yönüyle -görüldüğü üzere- geleneksel sahih tefsir anlayışında kabul edilen genel yorumun aksine bilimsel ve rasyonel denebilecek tevellere gidilmiştir.⁴⁷

II. CİNLERİN VARLIĞININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu mealinde cinlerin mahiyeti ile ilgili birbirinden oldukça farklı, anlaşılması güç, hatta birbiriyle tezat teşkil eden yorumlarla karşılaşırız. Cinlerle ilgili muhtelif yorumlar getirildikten sonra özellikle Hz. Süleyman’ın cinleri istihdam ettiğini⁴⁸ ve cinlerin Hz. Peygamber’i dinlediğini bildiren âyetlerin⁴⁹ yorumunda cinn anlayışı bütünüyle aklileştirilerek “cin

⁴⁴ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1035, 1036 dn. 3.

⁴⁵ İnfitâr, 82/10-12: كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ

⁴⁶ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1230, 1231 dn. 9.

⁴⁷ Müfessirler söz konusu âyetleri, yaygın olarak bilindiği üzere “insanın üzerinde yazıcı değerli meleklerin (kirâmen katibîn) bulunduğu ve onun bütün amellerini kaydettiği” şeklinde anlamış ve öyle tefsir etmişlerdir (Geniş bilgi için bk. Beydâvî, *Tefsîr*, V, 92, 177; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 239, 514, 515; Nevevî, *Merâhu lebid*, II, 446, 610; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4513-5; VIII, 5642.

⁴⁸ “Rabbînin izniyle onun emri altında cinnîlerden de çalışan vardı, onlardan her kim emrimizden inhiraf ederse ona sa’îr/çılğın ateş azabını tattırırız. Onlar ona mihrablar, timsaller ve havuzlar gibi çanaklar ve sabit kazandan her ne isterse yaparlardı...” (Sebe’, 34/12-13) Ayrıca bk. Neml, 27/17.

⁴⁹ “Deki: Bana, cinlerden bir grubun Kur’an’ı dinleyip biz gerçekten acaip bir Kur’an dinledik, dosdoğru yola hidayet ediyor, biz ona iman ettik, Rabbimize hiçbir şeyi asla ortak koşmayacağız dedikleri vahiyle bildirildi” (Cinn, 72/1-2 vd.). Cinlerin Hz. Peygamber’e gelip onu dinlediğini beyan eden diğer âyetler için bk. Ahkâf, 46/29-32.

fikirli insan, cin gibi insan, maktadır.⁵⁰

İslamoğlunun cinlerle ilgili laşırız: 1) Cinn, ins ile beraber iradeli varlık çiftini oluşturur şeytan gibi. Rahman sûresinde şekilde bir hakikatin iki yüzü sûresi 17. âyetle) görünmez ve kök anlamlarının da desteğiyle diye adlandırmak mümkündür. gunda bu kıssadaki görülmeye “özümlü ağırlığı olan ve iz bu man’ın ordusundaki cinlerin kıt görülen türden varlıklar” (Neml sûresi 17. âyetle) cinle cinlerle sembolize edilenlerin Bâbil kastedilmiş olabilir.⁵⁴ 6 görünmeyen varlıklar, hem de sûresi 41. âyetle⁵⁶ düşülen dip mecazî tüm çağrışımlara sahip değil de hissiyat yoluyla duy şeytanî güçler. 10) O zamana

⁵⁰ Hayat Kitabı Kur'an, II, 738, dn.

⁵¹ Rahmân sûresinde tekrarlanan hangi nimetini yalanlıyorsunuz?) lanan bazı âyetler için bk. Rahmân

⁵² Hayat Kitabı Kur'an , I, 246-247.

⁵³ Neml, 27/17-18: “Süleyman’a cin böyle zapt ve idare ediliyorlardı. rıncalar! Haydi yuvalarınıza girin sin’ dedi.”

⁵⁴ Hayat Kitabı Kur'an, II, 738.

⁵⁵ Hayat Kitabı Kur'an, II, 848.

⁵⁶ Sebe’, 34/41: “Melekler ‘Sen’i no velimiz Sen’sin. Hayır onlar cinler

⁵⁷ Hayat Kitabı Kur'an, II, 857.

uzaktan gelenler. 11) İlk muhatapların tasavvurundaki folklorik ve mitolojik güçler.⁵⁸

Sıralanan maddelerde görüldüğü üzere müellifin cinlerle ilgili oldukça farklı yorumlar getirdiği, 7. maddede olduğu gibi konunun bazen anlaşılabilir olmaktan bütünüyle uzaklaştığı ve yorumların kendi içinde çeliştiği gözlemlenmektedir (örneğin görünmeyen-ilk defa görünen-ender de olsa görünen gibi).

Bütün bu yorumlardan daha dikkat çeken akıl ve mantık yoluyla cinlerin "insanlaştırılması"dır. Bu anlamda Hz. Süleyman'ın çalıştırdığı cinler, "cin gibi ele avuca sığmayan, cin fikirli kimselerdir". Bu anlayışa göre cinin bir anlamı da "bizatihi görünmez olmayıp o zamana kadar görülmemiş bölge insanının yabancı olduğu garip kimseler veya yabancı varlıklardır".⁵⁹ Ahkâf ve Cinn sûrelerinde anlatıldığı üzere, Hz. Peygamber'e gelerek onu ve okuduğu Kur'an'ı dinleyen cinlerle ilgili olarak şöyle bir tevil yapılmaktadır: "Eğer 46: 29-32'den⁶⁰ yola çıkarsak, ilk pasajda anlatılan olayın kahramanlarının Hz. Musa'ya inandığı ortaya çıkar. İnsan ve cinlere kendi cinsinden peygamber gönderildiği ifade edildiğine göre, *bu durumda burada cinn adıyla anılanlar insanlar olmalıdır. Şu halde bu âyetlerde geçen cinin anlamı görünmeyen varlık olmaktan çok bölge insanının görmediği uzak mekânların insanları olsa gerektir. Belki Hz. Peygamber haberdar olmadan ve kendilerini görmeden onu dinledikleri için de cinn adını almış olabilirler.*"⁶¹

Müellife göre mahiyet itibarıyla cinlerle şeytanlar arasında hiçbir fark yoktur. Zira şeytanlar, cinlerin yoldan çıkmış olanlarıdır. Nitekim Hz. Süleyman'ın cinler gibi şeytanları da kullandığını ifade eden âyetlerden birinin⁶² yorumunda "bunlar Hz. Süleyman zamanında yaşamış başıbozuk

ve hiçbir kural tanımayan ve yönettiği zehabına kapılan na baş eğmeyen tabii güçler de ol

İslamoğlu'nun, bu akılcı ci sanlaştırılması-, bilinen gelen etmektedir.⁶⁴ Çünkü duyu o hakkında tek bilgi kaynağı Ku öncelikle "cinn" diye insanın insandan da önce yaratılmıştı mesisi, melek ve insan dışınd Cinler, gözle görünmezler, an ler, insanlardan; göklere çık oturdığı yerden kalktığı süre gibi⁶⁹ farklı niteliklere de sahip lardır,⁷⁰ kendilerine dini tebli kısmı iman etmiş, bir kısmı cinlere hem de insanlara p kendisine resûlü's-sekaleyn (i

⁵⁸ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1178-1179, dn. 2.

⁵⁹ Hayat Kitabı Kur'an, II, 848, dn. 11.

⁶⁰ Müellifin sözünü ettiği âyetler, Ahkâf sûresinin 29-32. âyetleridir ki, o âyetlerde cinlerin Hz. Peygamber'i dinleyip iman ettiği ifade edilir.

⁶¹ Hayat Kitabı Kur'an, , II, 1178-9, dn. 2.

⁶² "Şeytanlardan da onun için dalgıçlık yapanları ve daha başka işler için çalışanları Süleyman'ın emrine vermiştik (Enbiyâ, 21/82): (وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ) Bu âyeti müellif ilginç bir şekilde şöyle çevirmiştir: "Yine dik başlı birileri, hem onun için dalgıçlık yapıyorlar, hem de bunun dışında başka hizmetler görüyorlardı (Hayat Kitabı Kur'an, I, 632).

⁶³ Hayat Kitabı Kur'an, I, 632, dn. 1.

⁶⁴ Görebildiğimiz kadarıyla, tefsir yorumuyla karşılaşmıyoruz.

⁶⁵ Hicr, 15/27.

⁶⁶ Ahmet Saim Kılavuz, "Cin", DİA

⁶⁷ Hz. Peygamber'in kendilerine sahabeden iki farklı görüş nakle gamber (s.a.v.) kendilerine Kur' Tefsir 46), Abdullah İbn Abbas'a Salât 33). Bununla beraber Hz. S kesi Belkıs'ın tahtını kimin acile "sen yerinden kalkıncaya kadar l rin konuşulabileceği, cinlerin bir (ilgili âyetler için bk. Neml, 27/3

⁶⁸ Cinn, 72/8-9.

⁶⁹ Neml, 27/39: "Cinlerden biri, ser Çünkü ben gerçekten ona mukt

⁷⁰ Zâriyât, 51/56: "Ben cinleri ve ins

⁷¹ En'âm, 6/130.

ve cehennemlik olanları vardır, onlar da insanlar gibi yer, içer, evlenir ve çoğalırlar, dolayısıyla erkeklik ve dişilikleri vardır, doğar, büyür ve ölürlür.⁷²

Bu kısa izah çerçevesinde değerlendirildiğinde yazarın cinn tefsiri sağlam bir zeminde durmamakta, anlaşılabilir, delile dayalı bir görünüm arz etmemekte; yukarıda 11 maddede özetlendiği gibi kapalı, çelişkili bir görüntü vermekte, nihayet mantıklı bir çıkarımla cinlerden kastın insanlar olduğu söylenebilmektedir.

III. HZ. İSA'NIN BEŞİKTE KONUŞMASININ RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu, Hz. İsa'nın mucizevî bir şekilde beşikte konuştuğunu beyan eden âyetleri de kendince yorumlamış ve rasyonelize etmeye çalışmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "O, insanlara hem beşikte hem de yetişkin iken konuşacak ve o, salihlerden olacak" mealindeki âyetle,⁷³ "Derken onu yüklenerek/taşıyarak kavmine getirdi. 'Ya Meryem!' dediler. Çok kötü bir şey getirdin. Ey Harun'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz biri değildi. Bunun üzerine Meryem ona (beşikteki İsa'ya) işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. O bebek dedi ki: 'Ben Allah'ın kulu-yum, o bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı, beni her nerede olursam olayım mübarek kıldı ve hayatta olduğum müddetçe namaz ve zekâtı bana tavsiye etti..." mealindeki âyetlerde⁷⁴ Hz. İsa'nın daha beşikte yatırılan veya taşınan bir bebek iken mucizevî olarak konuştuğu ifade edilmiştir.

Müellif, bu konudaki görüşünü Meryem sûresi 29. âyete⁷⁵ düştüğü dipnotta şöyle dile getirmiştir: "Ebu Ubeyde bu âyetin yorumunda Kâne

⁷² Cinlerin bu özellikleriyle ilgili bk. Buharî, Tevhid 7; Müslim, salât 33, Zikir 18; Tirmizî, Tefsir, sûre 46. Ayrıca bk. Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, XV, 25-36; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IXXX, 160, 161.

⁷³ Al-i İmrân, 3/46: وَيَكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ
⁷⁴ Meryem, 19/27-31: فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهَا قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالْصَّلَاةِ وَالزُّكُورِ مَا دُمْتُ حَيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالْصَّلَاةِ وَالزُّكُورِ مَا دُمْتُ حَيًّا

⁷⁵ İslamoğlu bu âyeti şöyle meallendirmiştir: "Bunun üzerine (Meryem) çocuğa işaret etti. Onlar; Biz, daha dünkü bir beşik bebesiyle nasıl muhatap oluruz!?" dediler. Bu çeviride metne bağlı kalınmadığı, diğer bir ifade ile lafzi üslûbun manaya yansıtılmadığı, metne hakiki anlamını vererek meallendirmek mümkün iken, mecazî manaya gidildiği; dolayısıyla zihinde oluşturulan tasavvurun metnin anlamını belirlemede esas teşkil ettiği görülmektedir. Halbuki âyetin manası yalın haliyle şöyle ifade edilebilir: "Bunun üzerine Mer-

yardımcı fiilinin⁷⁶ farklı okunuşları birinci sıraya ise 'geçmişte kane'nin kullanılmasıdır. İşte bu bağlamda kane'nin ifadesini parantez içine alması, kane'nin verildiğini söyleyen Hz. İsa'nın hayat tecrübesi oluşmamış ve 31. âyette salât ve zekât'la emretmekle emrolunduğunu ve beşik bebesinin değil, erişkin bir insan olarak, ki, genç yaşta peygamberlik görevini yerine getiren koken dünkücük' olarak görülen genç bir insanın kendilerine emrettiği yaptıkları açıktır.⁷⁸

Bu ifadelerde İslamoğlu'nun bu iddiasını Ebû Ubeyde'nin manaya dayandığı görülme söz konusu eserine bakıldığında kullanıldığı,⁷⁹ bu manalardan

yem ona işaret etti. Beşikteki İsa'nın (Efendi)

⁷⁶ Acaba nakıs fiil mi kastediliyor? yardımcı fiil olduğunu veya Arapça'da kullanılması beklenirdi.

⁷⁷ Kur'an ve Tefsir ilminde "farklı okunuşları" farklı bir kıraatinin olmadığına zaman, kullanılan kelimelere bilimsel olarak kaçınılmaz olur.

⁷⁸ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 584, dn. 4. büyüüp daha dünkü çocuğun hayatı etmek onurlarına dokunuyormuş yaşıta olduğu zamana ait olduğunu *Kerim, Tercümesi ve Meali*

⁷⁹ Ebu Ubeyde Kâne fiilin dört zaman, 2. Vaktinde olmak, yeni Ebu Ubeyde söz konusu âyeti şöyle tefsir edebiliriz? (keyfe nükellimü r (olur). Bu anlam, "ve kâne'l-lâhı geçtiği üzere "geçmişte, şimdi v Mecâzü'l-Kur'an, II, 7-8.) Ebu U

olduğu müşahede edilir. Ebû Ubeyde eserinde, tefsir geleneğinde birçok müfessirin yaptığı gibi kelimenin anlam farklılıklarını sıralamış, içlerinden herhangi birini tercih etmemiştir. Dolayısıyla Ebû Ubeyde'nin, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması ile ilgili metinde geçen Kâne'ye verdiği farklı manalardan, onun görüşünün böyle olduğu (burada Kane'nin mâzî manasını tercih ettiği) sonucu çıkarılamaz. O sadece Kâne'nin değişik manalara geldiğini izah etmiş, kendi görüşünü sarâhaten belirtmemiştir.

Tefsir kaynaklarına müracaat edildiği zaman özellikle müfessirlerden bazılarının söz konusu âyetinde geçen Kâne fiilinin ne anlama geldiği ile ilgilendikleri ve meseleye açıklık getirdikleri görülür. Mesela müfessir Zemahşerî (ö. 538/1143) âyetinde zikredilen Kâne'nin cümleyi, hem yakınlık hem uzaklık bildirecek şekilde kapalı bir mazi kipine soktuğunu, ancak burada hâsseten yakınlık için geldiğini, zira kelâmın yapısının buna delalet ettiğini ve bunun taaccüp/şaşkınlık⁸⁰ ifadesi için zikredildiğini söyler.⁸¹ Bu meseleyi izah etmeyi zorunlu gördüğü anlaşılan İbn Kesîr (ö. 774/1372) ise âyetinde geçen "Beşikte bulunan bir çocukla nasıl konuşabiliriz?" ifadesini, "Çocuk ve küçük halde beşiğinde bulunan bu kimse nasıl konuşabilir? (Ey men hüve mevcûdün fî mehdihî fî hâli sıbâhü ve sığarihî keyfe yetekellemü)" şeklinde açıklar.⁸²

Görebildiğimiz kadarıyla müfessirlerden herhangi biri, Kâne'nin bu âyetinde geçmiş zamana (mâziye) ait olduğunu söyleyerek Hz. İsa'nın beşikte iken konuşmadığını iddia etmemiştir.⁸³ Aksine birçok müfessir, Hz. İsa'nın bu esnada 40 günlük olduğunu (dolayısıyla Hz. Meryem'in lohusalıktan kurtulduğunu), annesini emerek insanların karşısına çıktığını, soluna yaslanarak ve parmağıyla işaret ederek konuştuğunu, bundan sonra da konuşabilecek çağa gelinceye kadar ağzından başka bir kelâm çıkmadığını

uygulamaktadır. Buradan, onun bu manayı tercih ettiği sonucu çıkarılabilir. 2. maddeye göre açıkça Hz. İsa'nın beşikte iken konuştuğu ifade edilir.

⁸⁰ Kastedilen taaccüp, beşikteki bebeğin konuşmasının doğurduğu taaccüptür.

⁸¹ *el-Keşşâf*, II, 507.

⁸² *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 126.

⁸³ Burada Muhammed Esed, ayrı düşünülmelidir. O Kâne'nin kullanımına girmeden doğrudan âyetin sembolik bir mana taşıdığını, dolayısıyla Hz. İsa'nın beşikte iken konuşmuş olamayacağını söylemiştir (bk. *Kur'an Mesajı*, I, 98, dn. 33; II, 613, dn. 23, 24) İslamoğlu'nun bu yorumunda yine Muhammed Esed'in görüşlerinden yararlandığı görülmektedir.

bildirmişlerdir.⁸⁴ Kaldı ki Kâne edilse bile bunun, Râğıb el-İsfahânî'nin "Zemahşerî'nin az önce zikredilen âyetinde Kâne'nin mâzî manasını çıkar. Zeccâc (ö. 311/923), M. Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), 982/1574), Şevkânî (ö. 1250/1390/1970), Seyyid Kutup (ö. 1380/1969), Hicâzî, Zuhayli ve Süleyman el-Muniri'nin bırakmayacak şekilde İsa (a.s.)'nın beşikte olduğunu söyler.⁸⁶

Söz konusu âyetin siyâk-siyâma ve durumları da onun beşikte olduğunu gösterir. Mesela zikredilen âyetlerin birçoğu nerek/taşıyarak (tahmilühû)⁸⁷ ile ilgili olduğu için, ki, bu açıkça Hz. İsa'nın o vaktin beşikte olduğunu gösterir. Hz. İsa'yı babasız dünyaya getiren bir bahşeden⁸⁸ Allah Teala'nın, onun beşikte olduğunu söylebileceği izahtan varestedir. Yine

⁸⁴ Bu konuda yukarıda zikredilen müfessirler, *Medâriku't-tenzîl*, I, 220; II, 978; *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 6; Elmalılı, II, 1103; *Şevkânî*, I, 598.

⁸⁵ Râğıb el-İsfahânî *el-Müfredât ad-Dürrü'l-Kâmil*, I, 302. Söz konusu âyetinde geçen kâne'nin beşikte iken konuşmasıyla beraber manasının oldukça yakın olduğunu gösteren âyetin "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşabiliriz?" ifadesi de konuşma (keyfe tekelleme meselesi) ile ilgili olduğunu söylemiştir (bk. kvn md., s. 668.).

⁸⁶ Bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 126; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 302; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 24; V, 263, 264; Şevkânî, *Fethu'l-kâfî*, I, 129; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr v-tefsîru'l-münîr*, I, 2308; Saîd Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, I, 2308; Zuhayli, *et-Tefsîru'l-münîr*, III, 2308; *siri*, V, 376.

⁸⁷ Meryem, 19/27: فَاتَتْ بِهَا قَوْمَهَا تُحَمِّلُهَا

⁸⁸ Bk. Göğse yükseltilmesi (Nisâ, 4/136) ve onun ciltli) iyileştirmesi, ölülerini diriltmesi.

gibi,⁸⁹ Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, onun aynı zamanda Allah tarafından "kelime"⁹⁰ olarak nitelendirilmesinin bir sonucu olabilir.

İslamoğlunun sözü edilen âyetle ilgili yorumlarını ve o yorumların tutarsızlığını belirttikten sonra bir de Meryem sûresi 30. âyete (*İsa dedi ki, ben Allah'ın kuluyum, O bana kitabı verdi ve beni nebi kıldı* âyetine) düştüğü dipnotta esasında kendi içinde çelişkiye düştüğünü vurgulamak durumundayız. O, söz konusu dipnotta şunları dile getirmiştir: "Önceki âyetle bu âyet arasında zamansal bir farklılık olsa gerektir. Kur'an'ın bu veciz (eliptik ve eksilteli) üslûbunun örneklerini birçok yerde görmek mümkündür. *Bu iki pasaj arasında İsa büyümüş, vahiy almış ve tebliğe memur kılınmış olmalıdır.* Âyetin açıkça gösterdiği budur."⁹¹ Bu alıntıda özellikle "İsa büyümüş, vahiy almış ve tebliğe memur kılınmış olmalıdır" ifadesinden, daha önceki âyetle geçen ibarede İsa'nın en azından küçük bir çocuk olduğu kabul edilmiş olmaktadır. Halbuki önceki âyetin dipnotunda (yukarıda tekrarlandığı gibi), kesinlikle İsa'ya genç yaşta peygamberlik verildiği ve beşikte iken değil yetişkin çağında konuştuğu iddia edilmişti.

Sonuç itibarı ile İslamoğlunun İsa (a.s.)'in mucizevi bir şekilde beşikte konuşmadığı yönündeki tezi, tefsir yöntemi ve ilmî usullere dayalı deliller muvacehesinde kabul edilebilirlik özelliği taşımamaktadır.

IV. CEHENNEM VE AZABININ EBEDİLİĞİNİ İFADE EDEN ÂYETLERİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ

Müellifin rasyonalize etmeye çalıştığı ama meseleleri izah ederken çelişkiye düşmekten kendini kurtaramadığı konulardan biri de Cehennem'in veya Cehenneme girecek olanların orada ebediyeti meselesidir. Yazara göre

⁸⁹ *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1103.

⁹⁰ Bakara, 2/45; Nisâ, 4/171.

⁹¹ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 584. Aynı sayfadaki 4 ve 5. dipnotları karşılaştırınız. Ayrıca "önceki âyetle bu âyet arasında zamansal bir farklılığın olduğundan" bahsediliyor. Böyle bir farklılığın olması için, bu âyetlerin tarihin seyri içinde Hz. Muhammed'den önce inmiş olması; buna göre önceki âyetin İsa (a.s.)'in doğduğu, sonraki âyetin de kendisine peygamberlik verildiği esnada nazil olması, ayrıca sonraki âyetin inmesi için aradan uzun süre geçmesinin beklenmesi gibi bir garabetin kabul edilmesi gerekir. Âyetler tabii bağlamı içinde ve bilinen tefsir usûlü çerçevesinde ele alınmayınca elbette ki bu tür kaymalar olur. Halbuki iki âyet arasında zamansal bir farklılık bulunmamakta, sûrenin nüzûlü ve âyetlerin bütünlüğü içinde tam bir uyum arz etmekte ve beşikteki İsa mucizevi bir şekilde konuşmaktadır.

doğru ve akla yatkın olan esasa olmayıp geçici bir süre devam etmeyip ağırlıklı olarak bu fikri savunmaya tutarsızlar sergilemektedir. Bu nebiler:

1. Lokman sûresi 9. âyet (hâlidîne fihâ) ifadesine düştüğü ebedi kalacak." ibaresinin Cehennem kullanılması çarpıcıdır. Bu "Tâ" ışığında anlaşılmalıdır."⁹²

Müellif, "onlar orada ebedi nemlikler için, konunun akışı tamamında mı kullanılmadığı sûrede" diye bir kayıt getirmesine yönelik bir yargı olamaz. Cehennemlikler için geçmede Cehenneme girecek olan inkârcılar (hâlidîne fihâ ebedâ gibi) âyetle hiç girilmiyor ya da konu adeta Cehenneme girecek olan inkârcıların ebedâ) bildiren Nisâ sûresinin ya hiç temas edilmiyor. Kaldı ki (فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا) ko-

⁹² Âyetin bir önceki âyetle beraber vardır. Onlar orada Allah'ın bir Hâkim'dir" (Lokman, 31/8-9.)

⁹³ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 809, c. kuşatmıştır" ifadesi burada bağlamı dışında Yüce Allah'ın dilediği zekâtını verenlere, Allah'ın âyetle ihsan edeceği ifade edilmektedir.

⁹⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 185.

kelimesi hiçbir şekilde çeviriye yansıtılmamış, “hâlidîne” kelimesine de sadece “kalıcıdırılar”⁹⁵ denip aslını yansıtan “ebedilik” manası verilmeden meallendirilmiştir. Bununla beraber bir dipnot düşülerek cehennemın veya azabının ebediliğine hiçbir şekilde dikkat çekilmemiştir. Cinn sûresindeki ilgili âyeti de⁹⁶ “Artık kim Allah’a ve Elçisine karşı gelirse, iyi bilsin ki onun payına içinde ebedi kalacağı Cehennem düşecektir”⁹⁷ şekline tercüme edip Cehennem azabının ebedi olduğuna hiçbir şekilde değinilmemiştir.⁹⁸

2. Yazar, Hûd sûresi 106-108. âyetlerle⁹⁹ Nebe' sûresi 23. âyetin¹⁰⁰ yorumunda “bir kısım otoritelerin, inkarcılara uygulanacak cehennem azabının bir süre devam ettikten sonra sona ereceği görüşünü savunduklarını” nakletmektedir.¹⁰¹ Bu nakil, “Ben söylemiyorum onlar söylüyorlar.” türünden kendi fikrini gizleyip iddia edenlerin görüşlerini öne çıkarmaya yönelik bir tavır arz etmesine rağmen esasında müellifin kendi görüşünün de böyle olduğu gerçeğini değiştirmez. Zira esas görüş¹⁰² dururken, o görüşlerin aktarılması yersiz ve gayesiz değildir. Nitekim zaten müellif, En'âm sûresi 128. âyete düştüğü dipnotta bu görüşte olduğunu açıkça belli etmiştir. Söz konusu âyet “...Allah, ‘Ateş sizin içinde yerleşip kalacağınız ikametgâhınız olacaktır; tabi ki Allah aksini dilemedikçe’ diyecektir.” Şeklinde meallendirildikten sonra “tabi ki Allah aksini dilemedikçe” (إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ)

⁹⁵ “Kâlicıdırılar” ifadesi, “hâlidîne fihâ ebedâ” ifadesinin karşılığı olamayacağı gibi “hâlidîne” kelimesinin de çevirisi değildir. Olsa olsa mâkisîne’nin (bk. Kehf, 18/3) meali olabilir.

96 Cinn, 72/23: وَرَسُولُهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
97

⁹⁷ *Hayat Kitabı Kur'an*, II, 1181. Çeviride geçen “içinde ebedi kalacağı” ifadesi, “hâlidine” kelimesinin karşılığı olabilir. Buna göre âyette geçen “ebeden” kelimesi, çeviriye yansıtılmamış demektir.

⁹⁸ Bakara, 2/167; A'râf, 7/40; Tevbe, 9/68, Ahzâb, 33/64-65 gibi âyetlerde de Cehennem azabının sürekli olduğu; dolayısıyla inkarcıların Cehennemden çıkıp Cennete giremeyeceği ifade edilir. Söz konusu âyetlerin hiçbirinde *Hayat Kitabı Kur'an* müellifi bu konuya girmez.

⁹⁹ Hûd, 11/106-108: “Şaki/bedbaht olanlar Cehennemdedirler. Orada çok acı nefes alıp vereceklerdir. Semalar ve yeryüzü devam ettikçe Rabbinin dilediği müddet hariç orada ebedi kalacaklardır. Zira Rabbin dilediğini yapandır. Amma mesut olanlar Cennettedirler. Semalar ve yeryüzü devam ettikçe, sonsuz bir ihsan olmak üzere Rabbinin dilediği müddet hariç orada ebedi kalacaklardır.”

¹⁰⁰ Nebe', 78/23: "İnkarcılar Cehennemde çağlar boyu kalacaktır."

¹⁰¹ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 421, dn. 5; II, 1214, dn. 19.

¹⁰² Kafirlerin ebediyyen Cehennemde kalıp kalmayacağı görüşü ile ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Azab”, *DİA*, IV, 302-309.

kısına şu not düşülmüştür:
nin Cennetlikler söz konusu
'dâru't-terbiye'¹⁰³ olduğu görü
çekilen "Cehennemliklere iliş
su olduğunda kullanılmadığı
istisna, bir kere dahi olsa Hû
mektedir.¹⁰⁵ Şimdi bu âyete g
dıktan sonra oradan çıkarılac
müminler için Cennetin ebed
tır.¹⁰⁶

İkinci maddede açıkça gö-
hennem azabının ebedî olma-
da nihayet cennete girecekler
konuda tam bir karara varan
37. âyete¹⁰⁷ düştüğü dipnotta
madda bulunmuştur: “Bu âyet
çıkamayacağıyla değil, 36. âyet
ıyla ilgilidir.”¹⁰⁸ Bu açıklama
anlaşılması için “Secde süresi
âyetteki ‘fâsiklar’ ile kâfirler
anlaşmıştır” izahını eklemeyi

¹⁰³ Bu Cehenneme sıfat olarak getir mi yoksa kaynaklarda kullanılan

¹⁰⁴ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 250, dn. 4

¹⁰⁵ Bu istisna, inkarcılar için de yaln

¹⁰⁶ Bu konuda bilinen tek aykırı

Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 3

¹⁰⁷ Mâide, 5/36-37: “Şüphesiz bütün

gününün azabından kurtulmak i

edilmez. Onlara gayet acı bir azap

değillerdir. Onlara sürekli bir aza

¹⁰⁸ Cehennem azabının sürekli olr

kendisinin ebedi olamayacağı yö-

ciddi bir çelişki doğurmaktadır.

¹⁰⁹ Secde, 32/20: “*Fasıklık etmiş o*”

zaman ondan çıkmak isteseler, te

ateşin azabını tadın' denir."

¹¹⁰ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 198, dn. 1

3. Kanaatimizce "Cehennem azabının" sonlu veya sonsuzluğu ile "Cehennem" sonlu veya sonsuzluğu birbirine karıştırılmıştır.¹¹¹ İslami ilimlerde kâfirler için Cehennem azabının sürekliliği az-çok tartışma konusu edilmişse de Cehennem (ve Cennetin) ebediliği münakaşa konusu yapılmamıştır. Zira bu mesele müellifin de kabul ettiği üzere¹¹² gaybî bir mesele olup insanlığın bilgisi dâhilinde değildir.

Taberî (ö. 310/923), Mâtürîdî (ö. 333/944), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö. 1332/1914), İbn Âşûr (ö. 1390/1970), Seyyid Kutup (ö. 1386/1966), Said Havva (ö. 1409/1989) ve Zuhaylî gibi müfessirler, günahkâr müminin, şayet mağfiret edilmezse, günahı kadar cehennemde cezalandırıldıktan sonra oradan çıkıp cennete gireceğini, kâfirlerin ise hiç çıkmamak üzere ebediyyen cehennemde kalacağını bildirmişlerdir.¹¹³

V. İSRÂ HADİSESİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ

Müellif, "isrâ" hadisesini sadece kelimenin lügavî kökenine istinat ederek yorumlamakta, buradan yola çıkarak isrâ'nın "maddî değil manevî bir yürüyüş" olduğunu iddia etmektedir. İsrâ sûresi 1. âyete¹¹⁴ düştüğü dipnotta müellif bu hususla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: "*Esrâ*, 'insanlık, şeref, onur' anlamına gelen *es-serv* kökünden türetilmiştir (Etimolojik bir

¹¹¹ Bk. Hûd, 11/106-108. dn. 5'de (I, 420, 421) Cehennem azabından; Nebe', 78/23 dn. 19'da (II, 1213, 1214) ise Cehennem sonlu veya sonsuzluğundan bahsediliyor. Bir de şu var ki, Cehennem azabının nihayete ereceği ifade edilirken, kâfirler için mi yoksa müminler için mi olduğu da ayrıca saraheten belirtilmelidir. Bu konuda da bazen kastı izah açısından karışıklık meydana gelebilmektedir (bk. I, 421). Zira Cehennem azabının günahkar müminler için sürekli olup olmayacağı meselesi ile kâfirlerin ebediyyen orada azap görmesi meselesi, tamamen birbirinden farklı konulardır (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*, IV, 302-309.)

¹¹² Bk. *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 421, dn. 5.

¹¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 578, 583, 585; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 116; VII, 238, 243; XI, 388, 389; Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVIII, 51, 54; XXV, 200; XXX, 147; Ebussuud Efendi *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 258; IX, 47; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IV, 34; XVI, 163; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, IX, 170, 171; XVI, 312, 313; XVII, 133; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 165, 166; Seyyid Kutup, *Fi zilâli'l-Kur'an*, IV, 1927; V, 2883; Saîd Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, VIII, 4483; XI, 6184; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, VI, 40; XXII, 116; XXIX, 178.

¹¹⁴ İsrâ, 17/1: سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا

tahlil için bkz. 89: 4, not 5)¹¹⁵ gelir (Lisân). *Esrâ'nın 'yüceltme yolculuğunun yatay değil dikey, a' 'yüceltmek' olduğunu sonucun net olarak İsrâ koymaktadır."*

Esasında "esra" (أَسْرَى) fiili "ren)" şeklinde olduğu yaygın Bu anlamda "serâ" fiili "gece tü" manasına gelmektedir. M yesrû-serven (ve serâveten)" ş farklılıkları ortaya çıkmaktadır oldu, üzerinden çıkardı attı," aynı manada kullanılmaktadır Râğıb e-İsfahânî (ö. 503/1109) yürümek" ("serâ-yesrî") şekli esrâ'nın aslının serâ-yesrî'den geldiğinin de söylendiğini (ki) ğunu bildirmekte, bu yönüyle sıfatlardan münezzehtir" âyet geniş ve yüksek bir alanına g Görüldüğü üzere "esrâ" fiili m "şerefli ve cömert olmanın" yere götürmeyi" de ifade etme edilirse o zaman manası "şere bu manada kullanılmaz.¹¹⁹ M etmekle beraber, esrâ'yı çeviri

Dikkatle incelendiğinde es tespit edemediği, fiilin "serâ-y

¹¹⁵ Müellifin yaptığını söylediği etim

¹¹⁶ *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 528, dn. 7

¹¹⁷ Bu kullanımlar için bk. Râğıb *Tefsîr*, II, 436; İbrahim Mustafa v

¹¹⁸ Râğıb el-İsfahani, "sry" md., s. 33

¹¹⁹ "Sry" ve "srv" maddeleri hakkında 377, 383.

¹²⁰ Bk. *Hayat Kitabı Kur'an*, I, 527.

görülmektedir. Bunu aynı zamanda Fecr sûresinde¹²¹ yaptığını söylediği etimolojik tahlilde de görmek mümkündür: “*es-Sera, bitkilerin toprağın altında yol alan saçakları*. Zımnen, kökün güçlenmesi bitkiyi büyüttüğü ve yücelttiği için yücelik anlamı kazanmıştır (krş. 17: 1, not.)”¹²² Burada “bitkilerin toprağın altında yol alan saçakları” ifadesinin lügatlarda “*serâ-yesrî*” fiilinin izahında geçtiği belirtilmelidir.¹²³ Görüldüğü üzere fiillerin köklerinin taşıdığı manadan hareketle ciddi ve iddialı yorumlar ortaya koymaya çalışan müellif, dikkatlerden kaçmaması gereken hatalar yapabilmekte ve onun üzerine görüş bina edebilmektedir.

Tefsir, hadis, kelim, siyer ve tarih kaynaklarında enine-boyuna tartışılıp sahih rivayetlere istinat edilerek tetkik edilen İsrâ (ve Mirâc) hadisesi, ulemanın çoğunluğu tarafından beden ve ruhen gerçekleşen bir mucize olarak kabul edilmiştir.¹²⁴ Beğâvî (ö.516/1122), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), Şevkânî (ö. 1250/1834), Âlûsî (ö. 1270/1854), Kâsımî (ö.1332/1914), Seyyid Kutup (ö. 1386/1966), Hicâzî ve Zuhaylî gibi müfessirler isrâ'nın “seyr” kökünden “gece yürüyüşü” manasına geldiğini, bu kavramın Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'den Kudüs'e cismen götürülüşünü ifade ettiğini, Kudüs'ten sonraki yolculuğun/miracın da ruh ve beden olarak gerçekleştiğini vurgulamışlardır.¹²⁵ Hal böyleyken,

sahih rivayetlere ve ulemanın bir kelimenin (“serv”) ıstikâl edilememiştir) iddia edilen “dukça sığ ve yüzeysel kalmakt

VI. BİLİMSEL KONULARA RASYONELLEŞTİRİLMESİ

İslamoğlu'nun rasyonel yâyetlere modern bilim pencerâyetleri bilimsel teorilerle iyeryüzünün dengesini sağlame ve tuzlu iki denizin aralarınd“yüzey gerilimi,”¹³⁰ dağların, lsal sürüklenme (continental sürecinde üç karanlık içinde semanın vaktiyle duhan halin

¹²¹ Fecr, 89/4. وَالْبَلِّ إِذَا يَسْرُ . Müellifin çevirisi: “Sabaha yürüyen gece şahit olsun.” Bu çeviride “izâ” edatının göz ardı edildiği, “sabah” kelimesinin manaya ithal edildiği, yemin manasındaki vâv'ın “şahit olsun” tarzında değiştirildiği görülmektedir. Doğru çeviri “Gittiği zaman geceye yemin ederim” şeklinde olabilir. (Süleyman Ateş)

¹²² Hayat Kitabı Kur'an, II, 1255, dn. 9. Müellif, İsrâ sûresindeki isrâ kelimesinin açıklamasında daha geniş etimolojik tahlil için okuyucuyu Fecr sûresinin 4. âyetine yönlendirmektedir. Görüldüğü üzere Fecr sûresinin ilgili âyetinde konuyla ilgili herhangi bir etimolojik tahlilden söz etmek mümkün değildir. Zira etimolojik tahlil, dilbilgisinin (Sarf ve İştikak), kelimelerin kökünü, kaynağını, diğer kelimelerle ilişkilerini, tarihi bilgilere dayanarak genişçe araştırarak ortaya koymak demektir: (bk. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 334; <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=köken%20bilimi>)

¹²³ Örnek olarak bk. İbrahim Mustafa ve dğr., “sry” md., s. 428.

¹²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 3-26; Salih Sabri Yavuz, “Mirac”, *DİA*, XXX, 132-135.

¹²⁵ Beğâvî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 92, 93; Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XX, 117-122; Ebussuud Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 154-155; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 285, 286, 287; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 6-16; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, X, 183-187; Seyyid Kutup, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, IV, 2210-2211; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, XXV, 6-7; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XV, 11, 15.

¹²⁶ Buna benzer tipik bir örnek de âyeti şöyle Türkçeleştirmiştir: “Şerler. Ey İman edenler! Siz de onları teslim olun.” (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِهِ تَتَّبِعُونَ) âyete düştüğü dipnotta salevâtın (bk. Hayat Kitabı Kur'an, II, 1255, dn. 9) kelimesine yüklenen bu anlamı yazıcılığı, *Rihle*, s. 71, 72.)

¹²⁷ Enbiyâ, 21/31: “Onları sarsmasınlar.”

¹²⁸ Hayat Kitabı Kur'an, I, 622, dn. 1.

¹²⁹ Furkân, 25/53: “Birinin suyu tatlı salıveren, birbirine karışmamaları için. Ayrıca bk. Rahmân, 55/19-20: “İkisi de bir engel vardır, birbirine karışmaz.”

¹³⁰ Hayat Kitabı Kur'an, II, 708, dn.

¹³¹ Neml, 27/88: “Dağları görür de hareket ederler.”

¹³² Hayat Kitabı Kur'an, II, 750, dn.

¹³³ Zümer, 39/6: “Sizi analarınızın duruyor.”

¹³⁴ Hayat Kitabı Kur'an, II, 913, dn.

¹³⁵ Fussilet, 41/11: “Sonra Allah durduk veya istemeyerek gelin dedi. C

¹³⁶ Hayat Kitabı Kur'an, II, 943, dn.

ateşte yanan) ağaç¹³⁷ "petrol, kömür, kökeni bitki olan tüm fosil yakıtları"¹³⁸ şeklinde bilimsel verilere göre yorumlanmıştır.

Bu yorumların, müellifin, âyetlerin anlaşılması noktasında yoruma ve ihtimale dayalı olarak bir nevi istidrâden zikrettiği yorumlar olmayıp inandığı ve savunduğu yorumlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yazar söz konusu âyetleri bilimsel sonuçlara göre yorumlarken oldukça rahat davranmakta, bilimin ortaya koyduğu verilerin nihayet bir teori olduğu dolayısıyla değişebileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bunu, "*Semayı ellerimizle/gücümüzle biz bina ettik ve biz mutlaka genişletiyoruz*"¹³⁹ mealindeki âyete düştüğü şerh, açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "*Modern kozmolojinin 'genişleyen evren' modelini teyit eden bir ayet..*"¹⁴⁰ Bir kısım âyetlerin bilimsel teorilere göre nasıl rahatça yorumlanabildiğini gösteren bu şerh, aynı zamanda âyetin bilimi desteklediği düşüncesini içinde barındırmaktadır. Tefsir ilmi ve usûlü açısından son derece sakıncalı bir yaklaşım olan bu yorum, bilimsel teorilerin zamanla değişmesiyle âyetlerin manalarının da değişeceği sonucunu doğuracaktır.¹⁴¹

Baştan beri genişçe ele alarak incelemeye çalıştığımız rasyonelleştirme faaliyetleri, örnekleri ve tahlillerini bu aşamadan sonra değerlendirme boyutuna girmeden sadece dikkat çekip maddeler halinde sıralamak istiyoruz. Zira (zikredilecek maddelerde de görüleceği üzere) Hayat Kitabı Kur'an'da bir makale boyutunu fazlasıyla aşacak derecede aklileştirme örnekleri mevcuttur.

SONUÇ

İslamoğlu'nun meal-tefsiri, kendisinde ciddi problemlerin olduğu, hakkında bazı tartışmalar yapıldığı ve yapılacağı bir özelliğe ve muhtevaya

¹³⁷ Vâkıa, 56/71-72: "Gördünüz mü o yaktığınız ateşi!? Onun ağacını siz mi yaptınız, yoksa yapanlar biz miyiz?"

¹³⁸ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1080, dn. 10.

¹³⁹ Zâriyât, 51/47.

¹⁴⁰ Hayat Kitabı Kur'an, II, 1044, dn. 9.

¹⁴¹ Bilimsel tefsirin metoduyla ilgili olarak bk. Haneî Ahmed, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-âyeti'l-kevnîyye*, s. 15-47. Yine bilimsel tefsirin mahiyeti, delilleriyle savunanlar ve karşı çıkanlar hakkında bk. Dücan Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 4, s. 152-176.

sahiptir. Bu makalede o problemlere genişçe yer verilmiştir; itibarı ile meleklerin Bedir savaşında ve meleklerin dışında üçüncü melek beşik bebesi iken mucizevî olarak aklı yatkın ve indirgemeci düşünceleriyle yorumlama esnasında genellikle hadis ve sünnetteki sahih veriler ve usulünün ihmal edildiği gibi Bedir savaşında müminlere yaranan insanlar, Hz. İsa'nın beşikte olması, İsrâ Hz. Peygamberin m

Sonuç olarak, adı geçen âyetlerde munda müellifin Asr-ı Saade'de makul re'ye dayalı tefsir yönünden bakış açısını ve kendi anlayışını eserdeki aklî yaklaşımlar, her hammad Esed çizgisinde seyrettiği ölçüdedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâ (Şakir), Kahire 1995.
- Ahmed Saim Kılavuz, "Cin", *Dİ*
- Âlûsî, Ebu's-sena Şehabettin Ma IX, XVI Beyrut 1997.
- Azmi Özcan, "Muhammed Ali I
- Beğavî, Ebu Muhammed Muhy man el-Akk), Beyrut 1987.
- Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *Dİ*
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said, *B*
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammm
- Dücan Cündioğlu, "Tefsirde H
- Ebubekir Sifil, "Operasyonel Me

- Ebussuud Efendi, Şeyhulislam Mehmed b. Muhyiddin, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut 1994.
- Ebû Ubeyde, Mamer b. el-Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'an*, Beyrut 1981.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Meali* (Hazırlayan ve Notlandıran: Dücan Cündioğlu), İstanbul 1993.
- Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1990.
- Hakim, Ebu Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Haydarabad 1915.
- Hanefî Ahmed, et-Tefsîru'l-'ilmî li'l-âyâtî'l-kevnîyye, Kahire 1980.
- Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, Ankara 2007.
- Hâzîn, Alaaddin Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, Beyrut 1995.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'l-vâdih*, Kahire 1979.
- <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=köken%20bilimi>.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, yy. ts.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1988.
- İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Muhammed, *Lisânü'l-'arab*, Beyrut ts. (Dâru Sadır) .
- İbrahim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, İstanbul 1989.
- Kâsımî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed, *Mehâsinü't-te'vîl*, Beyrut 1978.
- Kâzerûnî, Ebu'l-Fazl Kureşî, *Hâşiye 'alâ Envâru't-Tenzîl* (*Envâru't-tenzîl*'in hamişinde), Mısır 1330/1912.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. II (thk. Ahmed Vanlıoğlu, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005; c. IV (thk. Muhammed Boynukalın, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005; c. VII (Hatice Boynukalın, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2006; c. VIII (thk. Halil İbrahim Kaçar, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2006; c. IX (thk. Murat Sülün, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2007; c. X (thk. Halil İbrahim Kaçar, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2007; c. XI (thk. Ali Haydar Ulusoy, kont. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2008.
- Mehmet Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, Ankara 2002.
- Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1990.
- Muhammed Ali Lahurî, *Kur'an-ı Kerim, Tercümesi ve Meali* (çev. Ender Gürol), USA/Dublin 2008.
- Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1999.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990.
- , *Aziz Kur'an* (çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İstanbul 2000.
- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, Mısır 1954.
- Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul 2008.

- , *Üç Muhammed*,
- Mustafa Öztürk, *Meal Kültürü*
- Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hüse
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. M
- Nevevî, Muhammed b. Ömer, M
- Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, İ
- Said Havva, *el-Esâs fî't-tefsîr*, yy.
- Salih Sabri Yavuz, "Mirac", *DİA*
- Seyyid Kutup, *Fî zılâli'l-Kur'ân*,
- Suyûtî, Celâlüddin, *Tefsîru'l-Cel*
- Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim*
- .
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir, C
- Türkî), Riyat 2003.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b.
- Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim, M
- Şelebi), Beyrut 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carulla
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-mün*